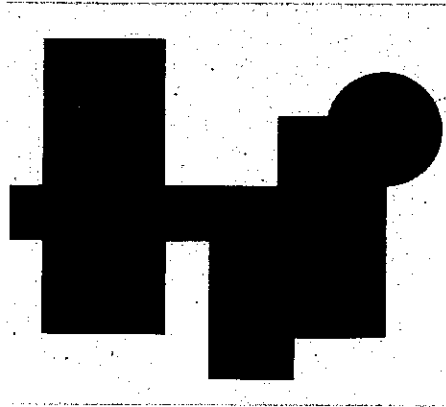

πόρφυρας

83

ΚΕΡΚΥΡΑ
ΟΚΤΩΒΡΗΣ
ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ '97

Σάτιρα λόγος οργής και αγάπης

- Η "ΣΟΦΙΑ" ΤΗΣ ΣΑΤΙΡΑΣ ΚΑΙ Η ΠΑΡΩΔΙΑ (Δημ. Αγγελάτος)
- ΣΑΤΙΡΑ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΙΔΟΥΣ Ή ΟΡΟΛΟΓΙΑΣ (Κ. Κωστίου)
- ΠΕΡΙ ΣΑΤΙΡΑΣ ΒΡΑΧΕΑ ΤΙΝΑ (Γ. Κεντρωτής)

Έρευνα και διδακτική της ετερόγλωσσης Λογοτεχνίας (Β')

- Ο ΣΑΤΩΒΡΙΑΝΔΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ (Μαρία Τσούτσουρα)
- ΜΕΤΑΦΡΑΖΟΝΤΑΣ ΓΑΛΛΟΦΩΝΗ ΝΕΓΡΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ (Μ. Κουμαριανού)
- ΕΡΩΤΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ (Κατερίνα Δημοπούλου)
- ΜΑΡΓΚΕΡΙΤ ΝΤΥΡΑΣ: ΑΡΣΕΝΙΚΟ / ΘΥΛΗΚΟ (Κική Λαλαγιάννη)

Με το βλέμμα στην παράδοση

- Η ΜΑΒΙΛΙΚΗ SANSARA ΚΑΙ Ο ΟΒΙΔΙΚΟΣ ΟΡΦΕΑΣ (Ερ. Μωραΐτης)
- ΤΑ "ΑΡΧΑΙΑ" ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ (Π. Αγγελόπουλος)
- Ο "ΔΙΑΛΟΓΟΣ" ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΒΑΦΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ (Σ. Ηλιάδου-Τάχου)
- ΠΟΙΗΣΗ - ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΧΟΛΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ

Εικονογράφηση του τεύχους με έργα του Ερνέστου Κάστερ

Δελ. 2.000

Πόρφυρας Τριμηνιαίο περιοδικό

Τόμος ΙΗ' 83-86, Έτος Ίδρυσης 1980
Φυλλάδιο 83, Κέρκυρα, Οκτώβρης-Δεκέμβρης 1997

Περιεχόμενα

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Λόγος οργής και αγάπης 5

Σάτιρα: Λόγος οργής και αγάπης

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

Η "Σοφία" της σάτιρας και η παρωδία7

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΣΤΙΟΥ

Σάτιρα - Προβλήματα του είδους ή προβλήματα ορολογίας;15.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ

Περί σατίρας βραχεία τινά23

Έρευνα και διδακτική της ετερόγλωσσης λογοτεχνίας (B')

ΜΑΡΙΑ ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΑ

Ο Σατωβριάνδος και η Ελλάδα στη σκιά του αιώνα25

ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ

Μεταφράζοντας γαλλόφωνη νέγρικη ποίηση55

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ

Ερωτικό μυθιστόρημα και γυναίκες68

ΚΙΚΗ ΛΑΛΑΓΙΑΝΝΗ

Αρσενικό/θηλυκό: Η ανατροπή της ταυτότητας στο έργο της
Μαργκερίτ Ντυράς73

ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ

Το τρίτο εγγόνι77

ΝΙΚΟΣ Α. ΚΑΒΒΑΛΙΑΣ

Το εξοχικό79

CESARE PAVESE

Η Νεφέλη (Μετάφρ. **ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΚΕΝΤΡΩΤΗΣ**)83

ΜΑΤΙΝΑ ΜΟΣΧΟΒΗ

Φωνή Δεύτερη86

ΑΛΕΞΗΣ ΣΤΑΜΑΤΗΣ

Ξεδίψασμα87

FRANCO BUFFONI

Το τραγούδι των αδαμάντινων ματιών - το στάχυ ήρας
(Μετάφρ. **ΣΤΑΥΡΟΣ ΑΓΟΓΛΩΣΣΑΚΗΣ**)88

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

Βραδινές ειδήσεις - Υπερασπίζοντας το λύκο από τα πρόβατα
(Μετάφρ. **ΧΡΥΣΗ ΝΕΡΑΝΤΖΗ**)89

Συνεργασίες,
αλληλογραφία,
συνδρομές
Τ. Θ. 206
491 00 ΚΕΡΚΥΡΑ

■
Διεύθυνση:
Δημήτρης Κονιδάρης
Σπ. Βασιλείου 48α
Τηλ: (0661) 31-923
Περικλής Παγκράτης
Μαρασλή 34
Τηλ: (0661) 25-187

■
Σύνταξη:
Θεοτόκης Ζερβός
Νάσος Μαρτίνος
Σωτήρης Τριβιζάς

■
Φωτοστοιχειοθεσία,
Μοντάζ,
Εκτύπωση,
Βιβλιοδεσία:
"ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΕΣ ΕΚΤΥΠΩΣΕΙΣ"
Τρία Γεφύρια, 491 00 Κέρκυρα
Τηλ: (0661) 47511-12

■
Ιδιοκτησία - Έκδοση:
Κερκυραϊκή Ένωση
Γραμμάτων και Τεχνών

■
Συνδρομές (για 4 τεύχη)
Εσωτερικού δρχ. 8. 000
Εξωτερικού (Ευρώπης) Δολ. 35
Εξωτερικού
(άλλων ηπείρων) Δολ. 40
Κύπρου Δολ. 25
Δημοσίου, Οργανισμών Α. Ε.
Τραπεζών δρχ. 10. 000

■
Κεντρική διάθεση- διανομή:
Για την Αθήνα
Σπύρος Μαρίνης
Σόλωνος 116
Τηλ. 3808348

■
Για τη Θεσσαλονίκη
"Κέντρο του βιβλίου"
Λασσάνη 9
Τηλ. 237. 463

Διεθνής Κωδικός αριθμός
περιοδικού
(ISSN) 1105-137X

ΔΡΧ. 2.000

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΣΤΙΟΥ

ΣΑΤΙΡΑ

προβλήματα του είδους ή προβλήματα της ορολογίας;

Η ενασχόληση με το φαινόμενο της σάτιρας οδηγεί τον μελετητή της, αναπόφευκτα, στο συμπέρασμα ότι ένας ορισμός του όρου και μια προσέγγιση της έννοιας είναι ανεπαρκείς διότι δεν μπορούν να στεγάσουν την ποικιλομορφία και την πολυπλοκότητά του. Παρά τον μεγάλο αριθμό άρθρων ή εκτενών μελετών γύρω από τη φύση της σάτιρας κανένας ορισμός δε φαίνεται να καλύπτει τις ανάγκες της κριτικής. Κάποιοι δέχονται την παραδοσιακή άποψη ότι η σάτιρα είναι συνδυασμός κριτικής και χιούμορ· άλλοι κριτικοί επιμένουν ότι η έκθεση των αδυναμιών και όχι το χιούμορ είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της σάτιρας. Μερικοί υποστηρίζουν τη συντηρητική θέση ότι η σάτιρα σκοπεύει στην ηθική αναμόρφωση· άλλοι ότι η σάτιρα μπορεί να μην έχει ηθική. Ένας κοινός τόπος που χρησιμοποιούν οι μελετητές για να περιγράψουν αυτή την ποικιλομορφία είναι ο χαρακτηρισμός της φύσης της σάτιρας ως πρωτεύειχης.¹ Όπως φαίνεται από τις ποικίλες προσεγγίσεις της έννοιας, αλλά και από τις μελέτες συγκεκριμένων έργων, το πρόβλημα δεν βρίσκεται στο να ανιχνεύσει κανείς τη σάτιρα, αλλά στο να την ορίσει. Η εξήγηση αυτού του φαινομένου εντοπίζεται στην ίδια τη φύση του όρου: κανένας ορισμός δεν μπορεί να

συμπεριλάβει την ευρύτητα μιας λέξης η οποία δηλώνει από τη μια μεριά ένα είδος λογοτεχνίας και από την άλλη ένα πνεύμα ή έναν τόνο που μπορεί να εκφραστεί μέσα από πολλά λογοτεχνικά είδη.²

Η σημερινή μου ανακοίνωση, θα περιοριστεί στον εντοπισμό κάποιων βασικών ερωτημάτων που συνδέονται με την έννοια της σάτιρας, μέσα σε μια γενική και πολύ συνοπτική επισκόπηση της βιβλιογραφίας. Από αυτά τα ερωτήματα και κυρίως από την έλλειψη της επισήμανσής τους στον ελληνικό χώρο φαίνεται ότι απορρέουν οι περισσότερες παρανοήσεις όπου συχνά έχει οδηγηθεί η κριτική και η φιλολογία.

Το σημαντικότερο ερώτημα που έθεσε η ξενόφωνη κριτική είναι το θεμελιώδες ερώτημα αν η σάτιρα αποτελεί είδος (με την αριστοτελική έννοια του όρου) ή όχι. Η απάντηση δεν είναι καθόλου απλή και έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών αντικρουσμένων μελετών. Οι περισσότεροι ερευνητές φαίνεται να υποστηρίζουν ότι η σάτιρα μπορεί να συνυπάρχει με άλλους στόχους αντίθετους ή συναφείς, εφόσον δεν συνιστά είδος αλλά τόνο του λόγου.

Από τις πρώτες του κιάλας μελέτες ο Leonard Feinberg στηρίζει τη διάκριση της

1. Ο M. Hodgart μιλάει για το "πρωτεύειχο σώμα της σατιρικής λογοτεχνίας". Βλ. *Satire*, London, World University Library, 1969, σ.13· ο L. Feinberg προειδοποιεί ότι η σάτιρα είναι "τόσο πρωτεύειχο είδος τέχνης ώστε δεν υπάρχουν δύο θεωρητικοί που να χρησιμοποιούν τον ίδιο ορισμό". Βλ. *Introduction to Satire*. The Iowa State University Press, 1967, σ. 7· ο D. Worcester ονομάζει ένα κεφάλαιο του βιβλίου του "Ο Πρωτεύειχος της Λογοτεχνίας". Βλ. *The Art of Satire*. New York, Russell and Russell, β' έκδοση 1960, σ.3.

2. Στο βιβλίο του *The Power of Satire: Magic, Ritual, Art*. Princeton 1960, ο R. C. Elliott συγκεντρώνει αντιφατικό υλικό προσπαθώντας να κάνει μια ιστορία της σάτιρας ξεκινώντας από τις πρωτόγονες κοινωνίες ως τις μέρες του. Σύμφωνα με τη θεωρία του η τέχνη της σάτιρας γίνεται με την αποστασιοποίηση του συγγραφέα από το φερόμενό του, τον αφηγητή του ή τον ήρωά του, με τη συμμετοχή του συγγραφέα στην τρέλα της ζωής και την αναγνώριση ότι ο συγγραφέας είναι θύμα της τέχνης του. Έτσι, η τέχνη της σάτιρας γίνεται μια απόλυτα συνειδητή στάση και έκφραση μιας ηθικής. Βλ. A. Kernan, *The Plot of Satire*, New Haven and London, 1965, σ. 11.

σάτιρας στο περιεχόμενο και πιστεύει ότι πρόκειται για "ένα άμορφο είδος", που το ορίζει ως "παιγνιώδη ανατροπή του οικείου"³. Μια ενδιαφέρουσα διάκριση ανάμεσα στην καθημερινή χρήση του όρου και στη χρήση του από τη λογοτεχνία κάνει ο Sheldon Sacks θεωρώντας ότι η σύγχυση προέρχεται κυρίως από την ισότιμη χρήση αυτών των δύο κατηγοριών. Διότι ο όρος σάτιρα χρησιμοποιείται όχι μόνο για να διακρίνει μία λογοτεχνική μορφή από άλλες, αλλά με μια γενικότερη έννοια, ακόμα και όταν αφορά λογοτεχνικά έργα.⁴

Ως προς αυτό το θέμα ο Northrop Frye διατυπώνει μια άποψη, η οποία επηρέασε πολύ όλη τη μετέπειτα εξέλιξη της θεωρίας. Ορίζει τη σάτιρα ως "έναν τόνο ή ποιότητα που μπορούμε να βρούμε σε κάθε μορφή τέχνης" και εντοπίζει δύο ουσιαστικά της συστατικά: α) πνεύμα ή χιούμορ, β) επίθεση.⁵ Σ' αυτή τη διάκριση του Frye στηρίζονται πολλοί μελετητές στην προσπάθεια τους όμως να ορίσουν τον όρο δεν αποφεύγουν κάποια αμυχανία.⁶ Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρη-

ση του Robert Elliott ο οποίος ξεκινώντας από την ιστορία του όρου διατυπώνει με πειστικό και σαφή τρόπο την άποψή του ότι η σάτιρα ως είδος δεν αφορά τον 20ο αιώνα, εφόσον αντιστοιχεί σε ένα συγκεκριμένο ποιητικό αλλά και πεζογραφικό είδος που καθιερώθηκε μέσα από τη ρωμαϊκή πρακτική.⁷

Οι κλασικές απόπειρες ορισμού της σάτιρας οι οποίες κυριάρχησαν τον 18ο αιώνα, βασίστηκαν στον ηθικό της σκοπό. Αλλά ο 19ος αιώνας έδειξε ότι η σάτιρα δεν ενέχει κανένα πρόγραμμα αναμόρφωσης. Και ο 20ός αιώνας, εγκαταλείποντας τελείως την ιδέα του ηθικού σκοπού, προσπαθεί να εντοπίσει τις ιδιαίτερες τεχνικές της. Φαίνεται ότι μπορούμε να καταλήξουμε με ασφάλεια στο συμπέρασμα ότι η μοντέρνα σάτιρα πράγματι δεν είναι είδος αλλά μια "λογοτεχνική διαδικασία": όχι είδος γραφής, αλλά τρόπος γραφής. Και, φυσικά, ως διαδικασία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε συνδυασμό με άλλες διαδικασίες. Εξάλλου, απόπειρες να οριστεί ή να περιγραφεί ως είδος συχνά αποτυγχά-

3. L. Feinberg, *Introduction to Satire*, ό. π., σσ. 18 και 19, αντίστοιχα.

4. Sheldon Sacks, "Toward a Grammar of the Types of Fiction", στον τόμο R. Paulson, (επιμ.), *Satire: Modern Essays in Criticism*, 1971, σσ. 334-335.

5. N. Frye, "The Nature of Satire", *University of Toronto Quarterly*, 14 (1944-1945) 75-89.

6. R. Paulson, *The Fictions of Satire*, Baltimore, The John Hopkins Press, 1967, σσ. 3-4.

7. Είναι το είδος ποιήματος που επινόησε ο Λουκιλιος, γραμμένο σε εξάμετρο, πάνω σε συγκεκριμένα και κατάλληλα θέματα. Ακόμη, ο Κουιντιλιανός αναφέρει ένα παλιότερο είδος σάτιρας, που διακρινόταν από τη μεξή πρόζας και ποιήσης - είδος που καλλιέργησε ο Τερέντιος Ουάρων, ο Λουκιανός και ο Μένιππος (θυμίζω ότι η πρώτη σημασία της λέξης σάτιρα ήταν μεξή). Η επίσημη ημιδραματική ποιητική σάτιρα που καλλιέργησαν ο Οράτιος, ο Πέρσιος και ο Γιουβενάλης είναι το μόνο είδος σάτιρας που έχει μια ορισμένη δομή. Εκτός από τον σατιριστή (ή το προσωπείο του, το "Εγώ" του ποιήματος) και αυτόν στον οποίον απευθυνόταν, μέσα στη δομή ή το πλαίσιο του ποιήματος παρουσιζόταν η τρέλα και η κακία σε κριτική ανάλυση, μέσα από μια σειρά ρητορικά και λογοτεχνικά τεχνάσματα: ο σατιρικός μπορεί να χρησιμοποιεί ιστορίες ζώων, χαρακτήρες (με την έννοια του Θεόφραστου), αφηγήσεις, δραματικά επεισόδια, ανέκδοτα, παροιμίες, κηρύγματα: και μπορεί να τα παρουσιάζει μέσω λαιδορίας, σαρκασμού, ειρωνείας, χλεύης, υπερβολής, μετριοπαθούς διατύπωσης - πνεύματος σε κάθε του μορφή - ο,τιδήποτε μπορεί να χρησιμεύσει για να παρουσιαστεί το αντικείμενο της επίθεσης ως γελοίο. Παραπληρωματική προς αυτή την αρνητική πλευρά του ποιήματος είναι, άμεσα ή έμμεσα, η έλξη της λογικής και της αρετής, δηλαδή της νόρμας, σε σχέση με την οποία κρίνονται η τρέλα και η κακία. Μετά τον Κουιντιλιανό η λέξη σάτιρα διευρύνθηκε ως όρος για να συμπεριλάβει έργα που ήταν "σατιρικά" στον τόνο, αλλά όχι στη μορφή. Βλ. R. C. Elliott, "The Definition of Satire: A Note on Method" στον τόμο B. Fabian (εκδ.), *Satura: Ein Kompendium moderner Studien zur Satire*, New York - Hildesheim, Georg Olms, σσ. 67-68.

Επίσης, ο N. Frye, εξηγεί ότι η σάτιρα ως είδος αναφέρεται σε δύο λογοτεχνικές μορφές: α) στην ποιητική σάτιρα που αναπτύχθηκε από τον Οράτιο και τον Γιουβενάλη, οι οποίοι αποτέλεσαν τα πρότυπα του Donne και του Pope όσον αφορά την Αγγλία: β) τη σατιρική πρόζα ή "Μενίππεια" σάτιρα, η οποία καλλιέργηθηκε από τον Πετρώνιο και τον Λουκιανό: ο δεύτερος υπήρξε το πρότυπο του Swift. Στη μοντέρνα εποχή η σάτιρα συνδέεται αποκλειστικά με ένα τόνο ή ποιότητα λόγου που μπορεί να υπάρχει σε κάθε λογοτεχνική μορφή. Βλ. N. Frye, "The Nature of Satire", ό. π., σ. 108.

νουν περιγραφές που φαίνονται αποδεκτές στη θεωρητική τους απομόνωση, αποδεικνύονται άχρηστες όταν εφαρμόζονται στα ίδια τα σατιρικά ντοκουμέντα.⁸

Ίσως η πιο ευέλικτη μέσα στην απλουστευτική της διατύπωση αλλά και ενδεικτική για την δυσκολία που δημιουργεί η φύση του όρου, είναι η παρατήρηση του Peter Petro: ο μελετητής θεωρεί ότι η κριτική ασχολείται καθ' υπερβολήν με ένα είδος, ο ορισμός του οποίου δεν θα έπρεπε να είναι περισσότερο προβληματικός από ορισμούς άλλων όρων, π.χ. "μαθηματικά", εφόσον είναι όρος-ομπρέλα, με την έννοια ότι στεγάζει διάφορα υποείδη, τύπους κ.α.⁹ Οι ικανότεροι θεωρητικοί του όρου φαίνεται να καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι, εφόσον ο ορισμός είναι αδύνατος, δεν χρειάζεται ορισμός, παρά την έντονη ψυχολογική ανάγκη του ανθρώπου να βάζει τάξη στο χάος. Καθώς η σάτιρα δεν είναι καθαρό είδος, δεν μπορεί να χωρέσει σε καμιά κατηγορία. Συχνά αναμειγνύει υλικό και μορφές. Η ειδοποιός διαφορά της όμως είναι ότι πάντα κρίνει, ανατρέπει, διασκεδάζει. Κάθε απόπειρα να ταξινομηθεί ή να περιγραφεί επακριβέστερα οδηγεί σε αυθαιρεσίες.

Αν, λοιπόν, ο ορισμός της έννοιας προκαλεί διαφωνίες και αντιθέσεις μεταξύ των μελετητών, όσον αφορά τα συστατικά στοιχεία του οι θεωρητικοί, ως επί το πλείστον, φαίνονται σύμφωνοι: από τη μια μεριά "κριτική" (ή "επίθεση") κι από την άλλη "χιούμορ". Αυτά τα συστατικά, όμως δεν ανιχνεύονται εύκολα, διότι, αν και θεωρητικά το χιούμορ διαφέρει από την κριτική, στην πράξη η κριτική χρησιμοποιεί κωμικά τεχνάσματα για να πετύχει το σκοπό της. Εξάλλου η σάτιρα και το χιούμορ δεν είναι καθόλου ικανοποιητικά όταν

παρουσιάζονται δίχως τέχνη.¹⁰ Ανάμεσα στις παραδοσιακές προσπάθειες ορισμού του κωμικού υπάρχει ομοφωνία στο ότι η κωμωδία ενέχει ταπείνωση, δυσαρέσκεια, αμηχανία του θύματος, όπως και η σάτιρα. Εύλογα, επομένως, η σχέση κωμωδίας και σάτιρας αποτελεί κεντρικό θέμα σε συζητήσεις γύρω από τη σάτιρα. Πολλές φορές η σάτιρα έχει θεωρηθεί συστατικό της κωμωδίας και άλλοτε η κωμωδία εργαλείο της σάτιρας.

Οι περισσότεροι μελετητές φαίνεται να συμφωνούν ότι και η κωμωδία, όπως και η σάτιρα, είναι κριτική, αλλά τελειώνει με συμπιλίωση, έχοντας λύσει τη σύγκρουση και υποκρινόμενη ότι όλα θα είναι καλά στο μέλλον.¹¹ Ο Feinberg υποστηρίζει ότι, αν και η σάτιρα εμπειριέχει και τα δύο, τόσο κριτική όσο και χιούμορ, η προσπάθεια να ανιχνεύσει κανείς με ακρίβεια τα δύο στοιχεία δεν είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, διότι δεν μπορεί να φέρει αξιόπιστο αποτέλεσμα.¹² Εξάλλου, ο πρώτος συστηματικός μελετητής της σάτιρας, ο David Worcester, παρατηρεί πως μία επιτακτική ερώτηση είναι "αν η σάτιρα χρησιμοποιεί πνεύμα και κωμικό στοιχείο, πώς διαχωρίζεται από την "αμιγή" κωμωδία" για να απαντήσει πως η εγγύτητα προς το αντικείμενο της σάτιρας και η δηκτικότητα των κωμικών τεχνασμάτων αποτελούν ένα σχετικά ασφαλές κριτήριο για να αναγνωρίσουμε τη σάτιρα. Επιπλέον, το γέλιο της κωμωδίας είναι σχετικά άσκοπο. Το γέλιο της σάτιρας κατευθύνεται προς έναν στόχο.¹³

Ο Rosenheim, οπαδός της ιστορικής προσέγγισης, κάνει μια ενδιαφέρουσα διάκριση που, αν και δεν βρήκε υποστηρικτές, σχετίζεται ωστόσο με ουσιαστικά ερωτήματα γύρω από τη φύση ή την αξία του όρου. Η παρατήρησή του στηρίζεται στη διάκριση μεταξύ μυ-

8. Patricia Meyer Spacks, "Some Reflections on Satire" στον τόμο B. Fabian (εκδ.), *Satura...*, ό. π., σσ. 214-215.

9. Peter Petro, *Modern Satire: Four Studies*, Berlin, Mouton, 1982, σ.8.

10. L. Feinberg, "Satire: The inadequacy of recent definitions", *Genre* 1(1968), σ. 78.

11. Ο L. Feinberg (ό.π., σ. 59) υποστηρίζει ότι η τραγωδία όπως και η σάτιρα τελειώνει επίσης με την ήττα του πρωταγωνιστή, αλλά αφήνει να υπονοηθεί ότι μπορεί στην αποτυχία του να ενυπάρχει μια πνευματική αξία.

12. Βλ. L. Feinberg, ό.π., σ. 4.

13. D. Worcester, *The Art of Satire*, Cambridge Mass., Harvard University Press, 1940, σσ. 36-37. Σ'αυτή την άποψη στηρίζεται ο R. Paulson όταν διαχωρίζει τη σάτιρα από την κωμωδία, τουλάχιστον στην πρώτη του μελέτη του 1967. Μια ενδιαφέρουσα παράτηρήσή του είναι ότι στη σάτιρα υπάρχει μία έντονη αίσθηση επάρκειας: τίποτε δεν γίνεται δίχως σκοπό (ό. π. 1967, σ. 4).

θοπλασίας και πραγματικότητας. Καθώς η σάτιρα ορίζεται κατά τον ίδιο ως "επίθεση πάνω σε ευδιάκριτα, ιστορικά αυθεντικά συγκεκριμένα στοιχεία", πρέπει πάντα να υπάρχει δυνατότητα προσδιορισμού ιστορικής ταυτότητας του αντικειμένου επίθεσης. Η απουσία αυτού του στοιχείου σημαίνει και απουσία σατιρικού στοιχείου. Με άλλα λόγια το σατιρικό στοιχείο χάνεται όταν το αντικείμενο επίθεσης είναι τελείως φανταστικό.¹⁴

Πάντως, φαίνεται ότι η επικρατέστερη άποψη είναι η παραδοσιακή αντίληψη, που στηρίζει τη διάκριση στην ανίχνευση της σκοπιμότητας: ότι διαφοροποιεί την κωμωδία από τη σάτιρα είναι ο σκοπός. Το πόσο εύκολα ανιχνεύσιμος ή κρυπτικός είναι αυτός ο σκοπός σχετίζεται άμεσα με το θέμα της νόρμας, απαραίτητο στοιχείο της σάτιρας.

Η άποψη ότι η σάτιρα έχει διδακτικό σκοπό ανήκει στην παράδοση και δεν ισχύει για τη μοντέρνα σάτιρα: εύλογο είναι ότι δεν ισχύει ούτε για τη μοντέρνα κριτική. Αλλά ακόμη και όταν η σάτιρα έχει ασυνείδητα διδακτική λειτουργία, κύριο συστατικό της παραμένει η ψυχαγωγία. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν έχει νόρμες. "Η άποψη ότι η σάτιρα έχει ηθικές νόρμες είναι τόσο ευρέως αποδεκτή από τους μελετητές, ώστε κανείς

διστάζει να την αντικρούσει", υποστηρίζει ο Feinberg.¹⁵ Αλλά οι ηθικές νόρμες είναι πολύ δύσκολα ανιχνεύσιμες. Ο καθορισμός της νόρμας, αν και εκ πρώτης όψεως φαίνεται απλός, δημιουργεί προβλήματα τόσο στη θεωρία όσο και στην ανάγνωση των κειμένων. Εύλογα προκύπτουν ερωτήματα όπως τα ακόλουθα: με βάση τίνοσ την ηθική καθορίζεται η νόρμα; Υπάρχει μια συμπαντική ηθική;¹⁶

Το 1964 το κατεξοχήν θεωρητικό για τη σάτιρα περιοδικό, το *Satire Newsletter*, οργάνωσε ένα συμπόσιο με θέμα τις νόρμες της σάτιρας.¹⁷ Στο συμπόσιο έλαβαν μέρος οι περισσότεροι θεωρητικοί της σάτιρας. Η ερώτηση τέθηκε ως εξής: "είναι η αναφορά σε νόρμες απαραίτητη στη σάτιρα;". Η αντιπαλότητα των απαντήσεων αντανακλά τη σύγχυση που επικρατεί γύρω από το θέμα.¹⁸ Κάποιοι θεωρητικοί έκαναν διάκριση: όχι ηθικές νόρμες, αλλά κοινωνικές, ή απλώς νόρμες.¹⁹ Ο Feinberg υποστηρίζει την ύπαρξη κάποιων σταθερών στη σάτιρα, αν και αποδέχεται και πιο προωθημένες παρατηρήσεις άλλων μελετητών όπως ο Wyndam Lewis ο οποίος θεωρεί ότι η πιο μοντέρνα σάτιρα δεν είναι η ηθική σάτιρα που κατευθύνεται εναντίον μιας κοινωνίας αλλά η μεταφυσική σά-

14. E. W. Rosenheim, Jr., "The Satiric Spectrum", στον τόμο B. Fabian (εκδ.), *Satura...*, δ. π., σσ. 317-319.

15. L. Feinberg, δ. π., σσ. 7-8.

16. L. Feinberg, δ. π., σ. 9 και P. Petro, δ. π., σ. 17.

17. "Norms. Moral and Other, in Satire: A Symposium". *Satire Newsletter*, 2, (1964-1965) 2-25. Όλα τα κείμενα του Συμποσίου συμπεριλήφθηκαν, μαζί με άλλα κείμενα γύρω από αυτό το θέμα, αλλά και γύρω από το θέμα της σάτιρας εν γένει, στον τόμο B. Fabian (εκδ.), *Satura...*, δ. π., 386-414, όπου και γίνονται οι παραπομπές.

18. Ο R. Elliott παίζοντας με τη λέξη "αναφορά" απάντησε ότι "όχι, η αναφορά σε νόρμες δεν είναι απαραίτητη" δείχνοντας ότι η ερώτηση θα έπρεπε να διατυπωθεί διαφορετικά: "είναι οι ηθικές νόρμες απαραίτητες στη σάτιρα;" ή απλούστερα: "είναι οι νόρμες απαραίτητες στη σάτιρα;". Ουσιαστικά, όμως, δέχεται πως υπάρχουν νόρμες στη σάτιρα. Χρησιμοποιώντας τον ορισμό του για τη λέξη παιγνίδι, καταλήγει πως, αφού μελετήσει κανείς έργα που είναι κοινώς αποδεκτά ως σάτιρες, θα διαπιστώσει όχι έναν κατάλογο από νόρμες αλλά σχέσεις, αντιστοιχίες, ομοιότητες που αλληλοεπικαλύπτονται και διασταυρώνονται. Βλ. R. C. Elliott, "Norms. Moral and Other, in Satire" δ. π., σσ. 390-391. Βλ. επίσης, εδώ Εισαγωγή.

Τη ίδια άποψη εκφράζει και ο Norris W. Yates όταν σπάει την ερώτηση του συμποσίου σε τρεις ερωτήσεις: α) Πρέπει η σάτιρα να έχει νόρμες; β) Πρέπει αυτές οι νόρμες να είναι ηθικές; γ) Πρέπει η αναφορά σ' αυτές τις νόρμες να είναι άμεση; Ο μελετητής απαντά ότι οι νόρμες είναι απαραίτητες στη σάτιρα, εφόσον η σάτιρα ορίζεται ως "κωμική ανατροπή" (ο ορισμός είναι του L. Feinberg) και η ανατροπή προϋποθέτει την ύπαρξη νόρμας για να είναι αναγνώσιμη. Θεωρητικά δεν είναι απαραίτητο οι νόρμες να είναι ηθικές, ούτε η αναφορά σ' αυτές άμεση. Στην πραγματικότητα, όμως, φαίνεται πως κάθε επιτυχημένη σάτιρα είναι ηθική, ενώ για να γίνουν κατανοητές οι νόρμες η αναφορά σ' αυτές πρέπει να είναι σαφής. Norris W. Yates, δ. π., σ. 409.

19. P. Petro, δ. π., σ. 17 και L. Feinberg, δ. π., σ. 11.

τιρα που ασχολείται με το ανθρώπινο γένος. Παραδείγματα τέτοιας σάτιρας μπορούν να προμηθεύσουν άφθονα το θέατρο του παραλόγου, το σύγχρονο [1975] κωμικό μυθιστόρημα, ο πρωτοποριακός κινηματογράφος, εφόσον όλα τείνουν σε μια μεταφυσική παρά ηθική σάτιρα. Ο David Worcester θεωρεί ότι οι μοντέρνοι σατιρικοί δεν παρουσιάζουν τις θετικές εναλλακτικές λύσεις της παλιότερης σάτιρας, αλλά χρησιμοποιούν "ειρωνία για χάρη της ειρωνείας: ένα τρόπο επινοημένο από μια διαλυμένη και νευρωτική προσωπικότητα."²⁰ Από τις απαντήσεις άλλων θεωρητικών αποδείχθηκε ότι συγχέουν τις θετικές αξίες που ενσωματώνει μια σάτιρα με τις νόρμες πάνω στις οποίες στηρίζεται.²¹

Η απάντηση που φάνηκε να προσδιορίζει ευκρινέστερα τη σχέση σάτιρας-νόρμας ήταν του Frye: "Φυσικά, η ηθική νόρμα είναι έμφυτη στη σάτιρα: η σάτιρα παρουσιάζει κάτι σαν γκροτέσκο: το γκροτέσκο είναι εξ ορισμού παρέκκλιση από τη νόρμα: η νόρμα κάνει τη σάτιρα σατιρική. Αυτό είναι τελείως διαφορετικό από το να πούμε ότι ο σατιρικός συγγραφέας πρέπει να "βάλει κάτι μέσα" που να αναπαριστά την ηθική νόρμα. Είναι ο αναγνώστης που πρέπει να βάλει μέσα" την ηθική νόρμα, όχι ο συγγραφέας. Ο συγγραφέας μπορεί απλώς να αναπαριστά κάτι ως γκροτέσκο και έτσι, ώστε βλέποντάς το μ' αυτό τον τρόπο να προκαλεί την αίσθηση της νόρμας."²²

Φαίνεται πως η πλειοψηφία των μελετητών υποστηρίζει πως η σάτιρα στηρίζεται σε κάποιες νόρμες. Εξάλλου, η πλάγια φύση της

σατιρικής επίθεσης (διαφορετικά είναι είτε πολεμική είτε λαιμοδωρία), αναγκάζουν τον σατιρικό να καταστήσει σαφείς στον αναγνώστη τις νόρμες της δράσης, των ιδεών και της αλήθειας που εκφράζονται στο έργο.²³ Αλλά ποια είναι η πρακτική σημασία του προβλήματος της νόρμας; Ο Booth μιλάει για "τρομακτική έκρηξη διχογνωμιών ως προς την ανάγνωση ενός έργου κατά τις τελευταίες δεκαετίες".²⁴ Η σάτιρα αποτέλεσε και αποτελεί πεδίο αντιθέσεων και αντιφάσεων: το μεγαλύτερο ποσοστό ευθύνης το φέρει η φύση της ειρωνείας, η οποία αποτελεί κατεξοχήν εργαλείο της σάτιρας. Ο Petro παρατηρεί πως, αν κάποιος δεν είναι σίγουρος για τη νόρμα που περιέχεται στο κείμενο, πρέπει να βασιστεί στον αφηγητή. Αλλά ο Booth έδειξε ότι η εμπιστοσύνη στον αφηγητή έχει κλονισθεί τελείως. Επομένως, η κατανόηση της νόρμας, έχει ουσιαστική σημασία για τον μελετητή της μοντέρνας σάτιρας.

Με το πρόβλημα της νόρμας συνδέεται και ένα σημαντικό ερώτημα: ποιο είναι το κίνητρο της σάτιρας; Οι μελετητές, αν και συμφωνούν πάνω στο αίτημα της κριτικής (ή της επίθεσης), δέχονται πως, τελικά, ό,τι παρακινεί τον συγγραφέα της σάτιρας είναι η αισθητική επιθυμία να εκφραστεί και όχι η ηθική επιθυμία να αναμορφώσει.²⁵

Ύστερα από αυτήν την συνοπτική παρουσίαση των θεωρητικών προσεγγίσεων της σάτιρας καταφαίνονται όχι μόνο μερικά αναμφισβήτητα και σταθερά γνωρίσματά της που βρίσκουν σύμφωνους σχεδόν όλους τους ερευνητές και κριτικούς, αλλά και ένα μεγάλ-

20. "Norms, Moral or Other, in Satire" A Symposium, δ. π., σσ. 392-393 (Feinberg). Ο Rosenheim παρατήρησε ότι υπάρχουν συγγραφείς στον 20ό αιώνα των οποίων οι νόρμες δεν είναι κοινώς αποδεκτές και εκφράζονται σε ανορθόδοξα μυθιστορήματα. (δ. π., σσ. 405-407).

21. "Norms, Moral or Other, in Satire", δ. π., 396-398 και 404-405 αντίστοιχα (Alvin Kernan, Philip Pinkus).

22. Βλ. "Norms in Satire, A Symposium", δ. π., σ. 9. Παρατίθεται και από τον Peter Petro, δ. π., σ. 20.

23. "Norms, Moral or Other, in Satire", δ. π., σσ. 386-388 (A. M. Tibbets). Φυσικά υπήρξαν και οι εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις όπως του W. Anderson, του A. Kernan, κ.ά.

24. W. Booth, δ. π., σ. 169.

25. Η ρητορική και μυθολογική ποιότητα της σάτιρας έχει αναλυθεί από τον D. Worcester και από τον Maynard Mack: ο συγγραφέας της σάτιρας δεν είναι ένας θυμωμένος άνθρωπος που αφορίζει τον εχθρό, αλλά ένας πολύ ψύχραιμος καλλιτέχνης που παίζει, όταν είναι απαραίτητο, τον θυμωμένο, χειραγωγώντας τα προσώπια του και το κοινό του, και κινούμενος από το υψηλό στο ταπεινό μπουρλέσκο και από τους σύγχρονους στους κλασικούς υπαινιγμούς. Η στρατηγική, ο έλεγχος και η απόσταση είναι τα στοιχεία που διαφοροποιούν τη σάτιρα από την εριστικότητα. Βλ. *Satire: Modern Essays in Criticism*, δ. π., σσ. xi-xii, Βλ. και L. Feinberg, δ. π., σ.12.

λο φάσμα διαφωνιών για τη φύση, τη λειτουργία, τους στόχους και την ειδολογική στατικότητα ή δυναμικότητά της.

Στην παραπάνω περιδιάβαση θα μπορούσε να προσάψει κανείς ότι στηρίζεται αποκλειστικά σε ξενόφωνη βιβλιογραφία. Όμως οι θεωρητικές μελέτες που επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στη σάτιρα είναι ελάχιστες στον χώρο της νεοελληνικής φιλολογίας, αν και η λογοτεχνική πράξη είναι πλούσια σε εκδηλώσεις της. Οι μόνες καθαυτό θεωρητικές προσεγγίσεις του θέματος φαίνεται να είναι αυτές που αναπτύσσουν οι σατιρικοί συγγραφείς, τον 19ο αιώνα, όπου η λειτουργία και το περιεχόμενο του όρου είναι σαφέστερα απ' ότι στον 20ό (Λασκαράτος, Σούτσος, Ροΐδης). Στον 20ό αιώνα, αν κανείς εξετάσει επιμέρους εκδηλώσεις του κριτικού λόγου - π.χ. βιβλιοκρισίες -, διαπιστώνει ότι επικρατεί μεγάλη σύγχυση ως προς τον ακριβή προσδιορισμό όρων που μπορεί να έχουν στενή σχέση μεταξύ τους δίχως όμως να ταυτίζονται. Έτσι η σάτιρα, η παρωδία, η ειρωνεία, το χιούμορ, καθώς και συγγενικοί όροι όπως ο σαρκασμός ή το κωμικό φαίνεται να

μην έχουν σαφές περιεχόμενο.²⁶ Εδώ θα σταθούμε μόνο σε κάποιες παρανοήσεις που απορρέουν αφενός μεν από την πρωτεύουσα φύση της σάτιρας, αφετέρου από τις βιβλιογραφικές ελλείψεις στο νεοελληνικό χώρο. Θέση κλειδί για την κατανόηση του φαινομένου της σάτιρας επέχει η αλλαγή που σημειώνεται στο περιεχόμενο και στη λειτουργία του όρου με το πέρασμα από το 19ο στον 20ό αιώνα.

Είναι γνωστό ότι ο 19ος αιώνας είναι ο χρυσός αιώνας της σάτιρας. Το τέλος του αιώνα σημαδεύεται από μια κάμψη της σάτιρας και εμφάνιση της ευθυμογραφίας. Σύμφωνα με τον Κ.Θ. Δημαρά, η εποχή δεν έχει ανάγκη τη σάτιρα. Φυσικά, για να γίνει διαπίστωση μια τέτοια υπόθεση χρειάζεται ιδιαίτερη μελέτη. Ασφαλώς είναι υπερβολή το να πει κανείς ότι είτε αυτή την εποχή είτε τον 20ό αιώνα η σάτιρα έχει εκλείψει. Το σίγουρο είναι ότι οι αναλογίες αλλάζουν. Ακόμη πιο σίγουρο όμως είναι ότι αλλάζουν οι ποιότητες. Μερικές επιμέρους συναφείς παρατηρήσεις: ο Κ.Θ. Δημαράς, διαχωρίζει την κοινωνική σάτιρα που είναι συλλογική διαμαρτυρία από την ατομική σάτιρα που είναι η εκδήλωση

26. Εδώ θα πρέπει να ξεχωρίσουμε από τους κριτικούς τον Πέτρο Σπανδωνίδη, ο οποίος τόσο στα θεωρητικά του κείμενα όσο και στις βιβλιοκρισίες χρησιμοποιεί τους όρους που μελετούμε και φαίνεται να έχει συνείδηση των διαφορών τους καθώς και των κατηγοριών που υπάρχουν μέσα στον κάθε ένα. Εξάλλου, είναι ο μόνος που επεσήμανε την ύπαρξη ρομαντικής ειρωνείας και χιούμορ στον Σκαρλίπα καθώς και στον Αλκιβιάδη Γιαννόπουλο. Βλ. ενδεικτικά: την απάντησή του στην έρευνα "Συζήτηση πάνω στη σύγχρονη πεζογραφία" του περ. *Νέα Πορεία* 41-42 (Ιούλιος-Αύγουστος 1958) 224-225· επίσης, Πέτρος Σπανδωνίδης, "Μιχαήλ Θερβάντες: Δον Κιχώτης, ιππότης της ελεεινής μορφής", *Νέα Πορεία* 31 (Σεπτέμβριος 1957) 250-253.

Ένας άλλος κριτικός, ο Δ. Νικολαρεΐζης παρουσιάζεται επίσης ενημερωμένος σε ότι αφορά κάποιες διακρίσεις των όρων που μελετούμε, βλ. Δ. Νικολαρεΐζης, "Το μυθιστόρημα των νέων και η παράδοση του εσωτερισμού", *Νεοελληνικά Γράμματα* 74 (30 Απριλίου 1938) 1, 6.

Σημαντικό βοήθημα είναι η συναγωγή ομιλιών που έγιναν στην "Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας" από τις 23 Ιανουαρίου ως τις 3 Απριλίου 1979 με τον γενικό τίτλο *Σάτιρα και πολιτική στη νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*, Αθήνα 1979.

Ως προς τις μεταφράσεις, υπάρχουν οι άνισες, συγκριτικά, μελέτες που εξέδωσε ο αγγλικός εκδοτικός οίκος Methuen: Arthur Pollard, *Σάτιρα* (μετάφραση: Θεοχάρης Παπαμάραγκος)· D. C. Muecke, *Ειρωνεία* (μετάφραση: Κώστας Πύρζας)· Moelwyn Merchant, *Κωμωδία* (μετάφραση: Αριστέα Παρίση)· όλες στη σειρά "Η γλώσσα της κριτικής" του εκδοτικού οίκου "Ερμής", 1972, 1974 και 1980 αντίστοιχα. Επίσης, πρόσφατα, μεταφράστηκε από τα γερμανικά το βιβλίο του Γρηγόρη Βλαστού, *Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος*. (Μετάφραση Παύλου Καλλιγιά, Πρόλογος Αλέξανδρου Νεχαμά. Βιβλιοπωλείον της "Εστίας"· Ι. Α. Κολλάρου & Σίας Α. Ε., Αθήνα 1993, το οποίο όμως ανήκει στο χώρο της φιλοσοφίας.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι θα ήταν πολύ χρήσιμο να συγκεντρωθούν σε σώμα τα θεωρητικά κείμενα για τη σάτιρα του 19ου αιώνα συγγραφέων που έγραψαν σάτιρα (π.χ. του Α. Σούτσου, του Ροΐδη, του Λασκαράτου, κ.ά.).

Πρόσφατα, η βιβλιογραφία πλουτίστηκε και με απόψεις μελετητών, διάσπαρτες σε μελέτες, άρθρα ή συλλογικούς τόμους που έχουν στόχο την κριτική προσέγγιση του έργου ενός λογοτέχνη, την εξέταση μιας γενιάς ή ενός φαινομένου.

ενός ατόμου που δυσφορεί. Αυτό το δεύτερο είδος χαρακτηρίζει, κατά τον μελετητή, τον 20ό αιώνα. Κάποιες από τις θέσεις αυτές νομίζω πως πρέπει να σχολιαστούν.

1. Η διάκριση της σάτιρας σε κοινωνική και ατομική, με βάση τον πομπό, ίσως είναι επισφαλής, αν σκεφθούμε ότι "το άτομο δυσφορεί" εναντίον μιας κοινωνικής κατάστασης ή εναντίον της εξουσίας επειδή του ανατρέπουν κάποιες σταθερές διαμορφωμένες από την ιδιουσγκρασία του, την παιδεία του αλλά και τον κοινωνικό περίγυρο. Επομένως και εδώ ενυπάρχει η κοινωνική διάσταση, που χαρακτηρίζει την κατηγορία της "κοινωνικής" σάτιρας. Ίσως μια διάκριση της σάτιρας που να στηρίζεται στον στόχο της ή σε ιδιότητες του κειμένου, να είναι λιγότερο επισφαλής.

2. Ο μελετητής θεωρεί το μίσος αφετηρία της σάτιρας· μίσος, ωστόσο, που ο αρχικός του πυρήνας είναι η αγάπη. Παράλληλα, πιστεύει ότι μια στέρηση ή μια αποδοκιμασία είναι η ωστική δύναμη της σάτιρας. Σκοπός της είναι να καταλύσει εκείνα τα στοιχεία που δημιουργούν τη στέρηση. "Πουθενά μέσα στη σάτιρα δεν μπορούμε να βρούμε την αφέλεια του άκακου, του απείραχτου γέλιου. Το γέλιο, όταν βρίσκεται στη σάτιρα μέσα, είναι σαρκασμός, γέλιο πικρό." Επίσης, κατά τον μελετητή, η σάτιρα δεν έχει τίποτα το εύθυμο. Αν και οι μελετητές διαφωνούν ως προς το αν ο σαρκασμός ανήκει στην ειρωνεία ή είναι αυτόνομο είδος, ωστόσο, το γεγονός ότι προϋποθέτει μια διπλή διαστρωμάτωση του νοήματος τον κάνει να συγγενεύει περισσότερο με την ειρωνεία. Εξάλλου, ο σαρκασμός και το πικρό γέλιο έχουν μικρή σχέση. Οποσδήποτε, το εύθυμο στοιχείο δεν αποκλείεται από τη σάτιρα, απλώς δεν είναι ο στόχος της. Ίσως σ' αυτόν τον εξοβελισμό του εύθυμου στοιχείου από τη σάτιρα να οφείλεται και η υπερόβολική επιμονή του μελετητή στον χαρακτηρισμό του Σουρή ως ευ-

θυμογράφου και όχι ως σατιρικού.

3. Η σάτιρα συνδέεται με την ανατροπή, την οποία "κανονικά ζητάει ο άνθρωπος που δεν είναι καλά τοποθετημένος και που δεν κατέχει την εξουσία, την οποιαδήποτε εξουσία: πολιτική εξουσία, κοινωνική εξουσία, την εξουσία στα γράμματα κ.λ.π."²⁷ Αυτή η άποψη που φαίνεται να αποτελεί μάλλον κοινό τόπο, επιδέχεται συζήτηση:²⁸ κατ' αρχήν, η "ανατροπή" που είναι η έννοια-κλειδί για τη λειτουργία της σάτιρας δεν περιορίζεται στην κοινωνική ομάδα του πομπού της, αλλά στον μηχανισμό της· δηλαδή, δεν αφορά (μόνο) το ιδεολογικό επίπεδο, αλλά και το ίδιο το κείμενο. Εξάλλου, αν ως "άτομο μη καλά τοποθετημένο" χαρακτηρίζεται το περιθωριακό άτομο ή το άτομο με "αδύναμη" θέση μέσα σ' ένα γραμματειακό ή άλλο σύνολο, τότε δύσκολα θα εξηγούσαμε τη σάτιρα του Κωστή Παλαμά ή, αργότερα, τη σάτιρα του Γιώργου Σεφέρη. Αν αναλογισθεί κανείς πως αυτό που πυροδοτείται τελικά μέσα στη σάτιρα είναι η ευαισθησία του σατιρικού, η οποία υποκινεί την ανάγκη έκφρασης μέσα από την προσωπική του αισθητική, όπως γίνεται με όλες τις μορφές τέχνης, τότε απομακρύνεται από την παραπάνω κοινωνιολογική προσέγγιση.

Ωστόσο, η ειδοποιός διαφορά της σάτιρας του 19ου από τη σάτιρα του 20ού αιώνα δεν περιορίζεται, ούτε εντοπίζεται μόνο στον πομπό της. Ο περιορισμός της εκεί δείχνει μια περιορισμένη αντίληψη για τη σάτιρα, που είναι κυρίως η αντίληψη του 19ου αιώνα. Όπως ήδη αναφέρθηκε, παρά το γεγονός ότι η σάτιρα προϋποθέτει κάποιες σταθερές (σε σχέση με τις οποίες κρίνονται οι "απαξίες" που πρέπει να χτυπηθούν), αυτό που τελικά παρακινεί τον συγγραφέα δεν είναι η ηθική, αλλά η αισθητική ανάγκη για έκφραση. Πριν από τον 20ό αιώνα η σάτιρα είναι συνυφασμένη, σχεδόν πάντα, με την πολιτική και την κοινωνία· από την άλλη μεριά, ο ρόλος της

27. Κ. Θ. Δημαράς, "Από τη σάτιρα στην ευθυμογραφία", στον τόμο *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα*, ό. π., σ. 307 και 322-323.

28. Ο Ian Scott Kilvert γράφει σχετικά: "Η σάτιρα πρέπει να είναι μία δύσκολη μάχη και ο σατιρικός έχει περισσότερες πιθανότητες να φανερώνει καινούργιες αλήθειες όταν είναι απόβλητος, παρά όταν είναι το χαϊδεμένο παιδί της κοινωνίας. Με συστηματικό κάπως διαφορετικό το ρητό του Ιουβενάλη παραμένει αληθινό: *Facit in digna tatio versum*". (Βλ. Ian Scott Kilvert, "Η σάτιρα", *Εποχές* 9 <Ιανουάριος 1964> 54).

λογοτεχνίας, είναι κυρίως διδακτικός, αναμορφωτικός. Στον 20ό αιώνα αυτά τα θεμελιώδη δεδομένα αλλάζουν. Καθώς η λογοτεχνία αποκτά μεγαλύτερη αυτοσυνειδησία και το δόγμα της "η τέχνη για την τέχνη" γίνεται κοινός τόπος, αλλάζει και ο ρόλος της σάτιρας. Το βάρος πέφτει από το σημεινόμενο στο σημαινόν, η σάτιρα δεν εξετάζεται πια (μόνον) από τη σκοπιά του ενδεχομένου ηθικού της διδάγματος και της ιδεολογίας της οποίας μπορεί να είναι φορέας, αλλά από τη σκοπιά της ρητορικής της. Μ' άλλα λόγια, τον 19ο αιώνα προέχει ο στόχος. Τον 20ό αιώνα, τις περισσότερες φορές, το κέντρο βάρους είναι η γραφή. Επίσης, καθώς αναδύονται καινούριες έννοιες (διακειμενικότητα, αυτοαναφορικότητα κ.ά.) και αναπτύσσονται κλάδοι της φιλοσοφίας που συμπορεύονται με τη λογοτεχνία και την κριτική - όπως, π.χ., η φιλοσοφία της γλώσσας -, το περιεχόμενο των εννοιών παρωδία, χιούμορ, ειρωνεία φωτίζεται από άλλη οπτική γωνία και οι δυνατότητες χρήσης τους - άρα και της σατιρικής του χρήσης - διευρύνονται.

Σχολιάζοντας την πολιτική σάτιρα του Γιώργου Σεφέρη ο Γ.Π. Σαββίδης κάνει ορισμένες ειδολογικές διακρίσεις οι οποίες επιβάλλεται να σχολιασθούν: "Αν υποτεθεί πως το συγκρατημένο χιούμορ βρίσκεται, καλλι-

τεχνικά, ένα σκαλοπάτι ψηλότερα από την κατ' αρχήν αυθόρμητη ευτραπελία, η ειρωνεία και η σάτιρα οπωσδήποτε ανήκουν σε άλλη κλίμακα. Γιατί ενώ η ευτραπελία και το χιούμορ είναι φιλικές ή πάντως ευδιάθετες εκδηλώσεις οίστρου, τόσο η ειρωνεία όσο και η σάτιρα είναι βασικά εχθρικές εκδηλώσεις, ιδιωτικές είτε δημόσιες: η σάτιρα αποκάλυπτη, η ειρωνεία καλυμμένη. Συνεπώς, αποφεύγουν και αναμεταξύ τους να συναντηθούν στο ίδιο σκαλοπάτι".²⁹ Θέλω να επισημάνω πως η θεώρηση της ειρωνείας, ως "εχθρικής εκδήλωσης", είναι πολύ περιοριστική εφόσον αφορά ένα συγκεκριμένο είδος ειρωνείας, καθώς και τον σαρκασμό και τη λοιδορία. Η ειρωνεία μπορεί να είναι απόπειρα συμφιλίωσης, ενώ η θεωρία του 20ού αιώνα την αντιμετωπίζει ως μέσον απελευθέρωσης ή ακόμη και κριτικής ουδετερότητας. Και, φυσικά, δεν χρειάζεται σχολιασμό η άποψη ότι η ειρωνεία και η σάτιρα "αποφεύγουν να συναντηθούν στο ίδιο σκαλοπάτι". Είναι γνωστό ότι η μοντέρνα σάτιρα χρησιμοποιεί σχεδόν αποκλειστικά την ειρωνεία.

Επικαλέσθηκα την εγκυρότητα του σοβαρού κριτικού λόγου για να επισημάνω πως οι ως ένα βαθμό συγγνωστές παρανοήσεις αποδεικνύουν την επιτακτική ανάγκη να καλυφθούν οι θεωρητικές ελλείψεις στο χώρο της

29. Γ. Π. Σαββίδης "Γιώργος Σεφέρης", *Σάτιρα και πολιτική στη νεώτερη Ελλάδα*, ό. π., σ. 276.